

APÁCZAI HATÁSA BETHLEN MIKLÓS PEDAGÓGIAI
ÉS ISKOLAPOLITIKAI TÖREKVÉSEIRE

Bethlen Miklós pedagógiai nézetei, iskolapolitikai célkitűzései fő vonalakban felfedhetők az *Önéletírás* alapján. Leveleiből is élénk tárulnak azonban olyan, eddig ismeretlen adalékok, melyek részben az önéletírás egyes kitételeit teszik számunkra világosabbá, részben teljesebbé válnak ismereteink Bethlen tevékenységének erről az igen fontos részterületéről.

A Bethlen-életrajzok közhelye, leggyakrabban visszatérő megállapítása, hogy ő a XVII. századi, hanyatló Erdély „legeurópaibb koponyája”, s ezt nemcsak hosszas peregrinációjának, hanem kiváló hazai tanítómestereinek, Keresztúri Pálnak, Basirius Izsáknak, s aki az ifjút „optimus és charissimus discipulus” névvel illette, s akit „mint atyámat, úgy tartottam, szerettem, becsültem”, s akinek „emlékezetét ma is becsülöm”² — Apáczai Csere Jánosnak köszönhette. Mindhármójuk tanítási elveinek, pedagógusi módszereinek, iskolapolitikájának méltó emléket állít főműve lapjain. Ösztönös pedagógusként propagálja eredményeiket, leggyümölcsözőbb módszereiket kívánja terjeszteni, legalább most, élete summázatakor. Keresztúri, ez a „gyermek tanítani ritka és példa nélkül való ember”³ módszerét nyomtatásban is szándékozott megőrizni-továbbadni: „Sokszor bántam, s ma is bánom, hogy amíg Németországban jártam, gyermeki könyveim, írásim Kolosvárott elvesztenek, hadd tudnám a közönséges jóért kiadni azt a Keresztúri Pál módszerét, melyet így is, amennyire lehet, letészek, talán léssen valaha valaki követője s felvételője, mert én üdvözültem Csernáttoni Pállal hijában igyekeztem benne, opponálá magát a kevélység, az irigység és a restség a tudósokban...”⁴

Sem szándékomban, sem módomban nem áll itt részletesen elemezni Keresztúri tanári ténykedését, azt azonban látnunk kell, hogy amit Bethlen legfőként helyesel, a kényszer nélküli, drillmentes módszer, az omnia sponte fluant elve, az anyanyelven történő alsóbb fokú oktatás, az mind Comenius rendszeréből csapódott le Keresztúrinál.⁵ Így, bár Bethlen tagadja, hogy — legalábbis diákoskodása idején — Comenius tanult volna, közvetve mégis a hatása alá került.

„Hogy az Apáczai-tanítvány Bethlen Miklósnál is megtaláljuk az elhanyagolt nemesi nevelés kritikáját, az éppen nem feltűnő, és nem is szükségképpen Comenius-hatás. Sőt a Bethlen-féle kritikában minden kíméletlensége ellenére sincsenek meg Comenius társadalomrajzának polgári szempontjai” — érthetünk egyet Bán Imrével.⁶

¹ „kitűnő és igen kedves tanítvány”, *Bethlen Miklós Önéletírása*. Bp. 1955. 162. (Sajtó alá rendezte: V. Windisch Éva)

² *Ö.* I. 165.

³ *Ö.* I. 143.

⁴ *uo.*

⁵ Bán Imre hívja fel erre a figyelmet a *Comenius és a magyar szellemi élet c. tanulmányában. Eszmék és stílusok*. Bp. 1976. 165.

⁶ *uo.*

Bethlen ugyanis sohasem bírál polgári alapról. A hazai praxisból fakadó éles megfigyelései azonban mindig magukon hordozzák a polgári életformán is csiszolódott elme ellenőrző-erősítő reflexióit. Így híres nemesi nevelési kritikájának is inkább ez az egyik forrása. Legalább olyan fontos, mint a másik kettő: a Biblia — és Apáczai. Apáczairól Bán Imre jegyzi meg, hogy a körülötte létrejött tanítványi kör „már életben kezdte szertevinni Erdélyben nemcsak eszméit, hanem tanítói gyakorlatát és erkölcsi magatartását is”.⁷ S hogy „Tanári sikereiről legszebben Bethlen Miklós számol be, minden szavából árad az a csodálat, amelyet mestere sugalló erejű egyénisége iránt érez...”⁸ De nem csak az egyéniséget asszimilálja Bethlen Miklós. Apáczai pedagógiai, művelődéspolitikai nézeteinek, gyakorlati didaktikai törekvéseinek nyomá vezérlő fonalként húzódik végig tanítványának minden e téren tett megnyilvánulásában.

A hú tanítvány elolvasta és magáévá tette a mestere egész életművét. Az ő szellemében cselekszik, kijelentései Apáczai mondatainak távoli visszhangjai. Ennek kimutatásakor azonban hangsúlyoznom kell, hogy lehetetlen kideríteni: a látszólag filológiai apparátussal is rögzíthető egyezések közül mi származhatott szóbeli közlésből, gyakorlati kivitelezésből, és ténylegesen az írott munkák emlékfoslányaiból.

Legismertebb pedagógiai metaforájának („Béadták a vadszamár fiat a scholába, tizenkét esztendő múlva kijött egy mindenfelé ordító, visító, nyerítő nagy vadszamár, sem az Istene, sem hazája törvényét, sem a históriákat, még csak az ő maga eleinek viselt dolgait sem tudta, mégis országot, ecclesiát, politiát, törvényt és országos hadakat követség és tractákat igazgasson; igenis a kőműves csákány, kalán, kő s mész nélkül várat építsen.”⁹ maga nevezi meg forrását: Jób könyve, 11:12. S jó alkalom nyílik arra, hogy betekintsünk Bethlen Miklós írói műhelyébe, képalkotó mechanizmusába, mert az idézett helyen csak ennyi áll: „És értelmesebbé teheti a bolond embert is és emberré szülheti a vadszamár csikóját is.”¹⁰ Hogy e kép úgy bomlott ki Bethlennél, mint ahogy kibomlott, abban nagy szerepe lehetett Apáczai *De studio sapientiae* című gyulafehérvári székfoglalójának, mely az Enciklopédia függelékeként is megjelent! Az erőszakmentes, játékos tanulás, a lélekölő retorika-grammatika központi tanítás helyett a reáliák oktatására hangsúlyt helyező iskolarendszer e munkából is követendő példa lehetett számára. Érdekes párhuzam, hogy Bethlen ugyan csak kőműves-hasonlattal — bár azt másként kibontva — ábrázolja az alapokat, a reáliákat nélkülöző tanítói gyakorlat lehetetlenségét.¹¹

Erdély tudós kancellárja nem csak a fentebb leírtakat látta meg hazája elavult, ásatag iskolai-oktatási rendszeréből, hiszen Erdély s Magyarország legkiemelkedőbb szelleme nyitogatta szemét: Apáczai János. Azt hiszem, axiómaként kezelhetjük, hogy Bethlen egyik legfontosabb tankönyve a *Magyar Encyclopaedia* volt. Apáczai didaktikai elveit tételesen ugyan nem fejtette ki, de az enciklopédiának a tanítók és tanulók jogait és kötelességeit összegező része alapul szolgálhatott az Apáczai-köve-

⁷ Bán Imre: *Apáczai Csere János*. Bp. 1958. 541.

⁸ *uo.* 420.

⁹ Ö. I. 148. — Apáczai kőműves-hasonlata: „Márpedig ahogyan egy mesterember szálni való, ha csak szerszámai vannak, éppúgy a mi növendékeink sem érnek semmit, amíg csak eszköznek való tárgyakkal töltik tanulmányi idejüket. Viszont mily sokra vihetnék rövid idő alatt, ha előrebocsátva a reáliákat, előbb mintegy az egész épület anyagát összegyűjtenék igen nagy bőségben, azután azokat a köveket, melyeket összeillőbbnek tartanak, a logika segítségével kiválogatnák és rendbe raknák, grammatikával mint cementtel összeragasztanák, a retorika által pedig a házat mindenféle színű virággal és dísszel felékesítenék.” (Apáczai Csere János: *Magyar Logikácska és egyéb írások*. Az előszót írta, a szövegeket válogatta és jegyzetekkel ellátta Szigeti József. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 1975. 90.)

¹⁰ Jób könyve, 11:12.

¹¹ v. ö. 9. sz. jegyzet.

tőknek. A formális tanítás és verbalizmus ellen itt is állást foglal, s főbb nevelési elvei — melyekkel Bethlennél igen gyakran találkozunk, akár úgy, hogy Keresztúri-
nak tulajdonítva, s elképzelhető, hogy ő volt az ősforrás — kiolvashatók.

Az *Önéletírás* egy másik kitéve arra enged következtetni, hogy Bethlen Miklós nemcsak hírből ismerte, hanem olvasta is Apáczainak az akadémia felállításáról való tervezetét. Feltételezésemet alátámasztja az a tény, hogy e tervezet egy példánya Bethlen János iratai közül került elő.¹² „Szép projectumot írt vala egyszer, melyben megmutogatta vala, hogy a Basiriusnak rendelt ezer tallérból és az akkori fejevári kollégiumra esztendőnként menő költségből nyolc professzor, akadémia, és classisok tanítására való gymnasium kitelik; nem hiszem, Barcsai Ákos, ha floeál vala, hogy fel nem állítja vala, de Isten ezt máig Erdélynek nem engedte.”¹³

Ugyane tervezetet visszhangozza Bethlen kitétele az alacsony származású hivatalnokokról: „... ez adta az alacsony és sokszor parasztemberek gyermekeiből álló prókátor, director, secretarius és ítélőmestereket, mert a főember gyermeke nem volt arravaló, s osztán morgott, mikor utól kellett mosdani, hogy nem becsülik a hazafiát, hanem csak a sohonnaikat.”¹⁴ Apáczainál ez így hangzott: „Ó, mely nagy gyalázat az nemes és főemberek gyermekeinek, hogy a paraszt ember gyermekei önékik eleikbe ültetnek, kik után gyakorta süveg levéve kell salápolniok! Ezt hozta ám az időnap előtt való agár és paripa stb.”¹⁵

A romlott közállapotoknak, a gazdasági és a morális hanyatlásnak okát Bethlen és Apáczai egyaránt — mondhatjuk: az előbbi az utóbbi inspirációjára — a hiányos, korszerűtlen, elégtelen oktatásban látja. Bethlen Miklós: „Ez csinálta Erdélyben a sok nyomorgató, istentelen főurat, főembert és ezekből osztán a sok istentelen hamis bírót, igazgatót, a sok bolond, egymással ellenkező, egymás házait elrontó, magoknak és mindnyájoknak s maradékjoknak is eszeket vesztő újabb-újabb articulusokat...”¹⁶ Apáczai a *De summa scholarum necessitate*ben hasonlóan érvel és összegez: „De szeretném tudni, honnan van a mi házi tűzhelyeink körében is annyi gonosz család, annyi rossz családapa, családanya, rakoncátlan fiú, csalárd, verekedő és kegyetlen földesúr, ármányos és hűtlen szolga? És honnan vannak egyházunkban annyian a kereszténység alapelemeit sem ismerő, lelkipásztori álarcot magukra öltött papok, lomha hájtömegek, papi állásokkal üzérkedők, farkasok, bérencék? És az iskolában annyi élődsi éhenkórász, a tudományok híveinek álarcát magukra öltött üresfejű emberek, az iskolaügyek rókái? És az állami életben annyi megvásárolható bíró, Bileám-követő ügyvéd, annyi igazságtalan per, méltatlan adóztatás, zaklatás, zsarolás? És a nép körében annyi panasz, siránkozás, sóhajtás és jajgatás?”¹⁷ S a válasz azonos és egyértelmű, ok: a magyar iskolák nemléte. Ám ha e két idézet nem elegendő annak bizonyítására, hogy Bethlen nemcsak ismerte az iskolák felállításának fölöt-
tebb szükséges voltáról szóló Apáczai művet, hanem annak szellemében cselekedett-gondolkodott, levelezésében még biznyítóbb erejű részletek igazolják az Apáczai-hatás mélységét, állandóságát.

Bethlen Miklós a consistoriumnak címzett levelében az iskolák jelentőségéről szólván nemcsak filológiai kimutatható szövegegyezésekkel, reminiscenciákkal védi az iskolák ügyét, hanem Apáczai szellemiségének jegyében formálja mondandóját is. Az iskola vagy az egyház elsőbbsége kérdésére mindketten azonos választ

¹² Bán Imre: *Apáczai Csere János*. Bp. 1958. 497.

¹³ Ö. I. 162. V. ö. *Magyar Logikácska és egyéb írások*. (Kriterion, Bukarest, 1975. 181.) Aholis Apáczai tíz vagy tizenegy professzort emlit, és száz alumnus diákot.

¹⁴ Ö. I. 148.

¹⁵ *Magyar Logikácska*... 189.

¹⁶ Ö. I. 148.

¹⁷ *Magyar Logikácska*... 151.

adnak. Apáczai szerint is Krisztus először iskolát állított, s abból kerültek ki aztán az egyház vezetői. Mindketten „szülőanyának” nevezik az alma matert. Egyetértenek abban is, hogy mind az államnak, mind az egyháznak az iskolák az alapjai, s virágzásukat csak az iskolák biztosíthatják. „... valamely politikai közösségben akár vezető, akár alárendelt szerep betöltésére csak olyan emberek lehetnek alkalmasak, akik már kisgyermek korukban, mindjárt az anyatejtől való elválasztás után megszokták, hogy az engedelmség tejét szívják, alárendelve a kormánypalcát tartó király (ti. az iskolamester) törvényeinek” — írja Apáczai Csere János.¹⁸ A szemléletesebb fogalmazásra törekvő Bethlennél, fél évszázad távlatából, ez így hallatszik vissza: „Sőt a Schola szüli a királyokat Feydelmeket Birakot Polgarokat etc. Miert van annyi bolond vagy lator Janos, azért, mert a Scholabol keves jo Jantsi megyen ki. Hanyadik ember az a ki tsak a Templomban tanulja meg ügyibe az Istent, bizonyította a kösseg ostobasaga barom elete. Mellynek oka a magjar Scholak nem léte.”¹⁹ Nem polgári alapról bár, de helyesen látja meg a korlátokat, melyeket a nép kulturális felemelkedése elé gördítettek. S az iskolák, akadémiai állapota — Erdélyben: léte — az elmaradottság fokmérője, de oka is egyben.²⁰

Bethlen Miklós gyakorlati tapasztalatainak átadásával, a személyes példamutatás útján, s emellett egyéni akciókkal is részt kíván vállalni a gondok megoldásában. Öccsének, Pálnak, könyveket küld peregrinációjából, Mihály fiát — naplóírásra készítve — saját külföldjársának megismétlésére, kitűnő egyetemek látogatására utasítja. Unokái neveléséből-tanításából is kivenné részét, még bécsi fogsága idején is. A kis Mitzust talán ugyanazzal a játékos módszerrel tanítaná az ábécére, amellyel hajdanán őt vezették be az olvasás-írás rejtelmeibe. Levele megvilágítja memoárja egyik mondatát is: „Úgy hallottam, hogy mihelyt a hetedik esztendőbe fordultam, mindjárt tanítani kezdettek az abc-ére mint gyermekét játékkal.”²¹ Bizonyára neki is a szerencsejáték dobókockáira rajzolták a betűket — ő e célból márvány golyóbist javasol: „Vettem a kis Mitzus leveletis irattya hogy tanul, idejenn fogtatok rea, de nem kell leg kisebbetis erőltetni, hanem tsak jatekkal Marvany Golyobisra kell az ABC-tzedulatskakra ragasztani s velle ugy jadzani.”²² Három fontos módszertani javaslat: erőszakmentesség, játékoság, illusztráció. És egy dicséret: idejében kezdték el tanítani.

A tanítás az öregedő Bethlennek szórakozást, örömteli elfoglaltságot jelentene börtönében. Istók unokáját — akinek renitens magatartása veszélyeztetheti a Bethlenháznak Miklós testamentumán alapuló nyugalomát — különösképpen szeretné szem előtt tartani, s tanítani. Felhozatná Bécsbe, „ide hozzám, es Magam Hazamban Magam szemem előtt Tanítassam a Praeceptoraivall és Magam legjek Fő Praeceptora Legjen nekemis mulattságom Vigasztalom Rabsagomban Venségemben.”²³ Fél, hogy

¹⁸ *uo.* 132.

¹⁹ Bécs, 1712. febr. 24. OL P 658. Teleki cs. lt. Új rendezés 2. cs. 399.

²⁰ Mivel nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, itt említem meg, hogy az Apáczai-oeuvre még egy igen fontos dokumentumáról is feltételezhetjük, hogy Bethlen Miklós olvasta. Az *Ó. I.* 164. oldalán említi: Apáczai „egy celebris disputatiót írt vala De peccato originali, és én annak corollaria responsiöt ex theologia et philosophia”. Aligha lehet igaza Fábrián Ernőnek, aki *Apáczai Csere János c. kismonográfiája* (Dacia, Kolozsvár—Napoca. 1975.) 111. oldalán azt állítja, hogy e művét 1659-ben írta Apáczai, s Bethlen respondensként adta elő. Inkább arról lehet szó, hogy Bethlen a függelékét a miltoni témájú — itthon legteljesebben Bán Imre leírásából ismert — doktori értekezéshez, miként Bethlen Miklós annak tartalmára is utal, az első emberpár bukásáról írt *De prima hominis apostasia*hoz készítette.

²¹ *Ó. I.* 141.

²² Bécs, 1709. júl. 28. OL P 658. Teleki cs. lt. Új rendezés 2. cs. 386.

²³ Bécs, 1716. febr. 29. *Uo.* 2. cs. 427.

Bethlen István tudatlan marad, s a közmondás szerint „A Tudatlan értetlen embernél nintsen gonoszabb Igazságtalanabb”. Újfent látható e levélből, hogy oktatási elveinek kialakításában mily nagy szerepet tölt be a Jób könyve 11: 12; „Tudatlanul fell ne hadjam nőni, mint a borjut, vagj a’ Vad Szamár Vemhet”... S amikor általlátja, hogy Bethlen István bécsi költségeit a család nem fogja állni, *latinul* ír neki levelet, s nyilván a választ is úgy várja el.

Ekkor, élete vége felé, mintha még egyszer Apáczai-tanok sejlénének fel sorai mögött. Hihető, hogy nemcsak anyagi okok miatt szeretné a két unoka, Miklós és István együtt tanulását, hanem azért is, mert általánosította, amit Apáczai *Fortius Tanácsában* az olvasásról mondott. „Egyedül, ha lehet, soha semmit ne olvass, mert az egyedül olvasás unadalmat szerez, keveset használ, s az elmét megtompítja, hanem ha valamely auctort akarsz olvasni, olvasd másodmagaddal. Mert az más jelenlétéből csudálatos az, amely vigyázó ítélet származik, úgyhogy ehhez képest egyedülétedben csak álmodni láttassál.”²⁴

Az ösztönös pedagógiai törekvések — látjuk, az *Önéletírás* létrejöttében ezek is nagy szerepet játszottak — áthatják Bethlen Miklós mindennapi tevékenységét is. Habitusa az örök pedagógusé. Nem csupán oktatni, hanem nevelni is akar, s legtöbbször a személyes példamutatás, a saját életéből vett intő példák eszközéhez folyamodik. Erkölcsi eszményeinek normatívvá válását kívánna az élet számos területén. Vay Mihályt ekként oktatja a házasságra: „... abba vet Kgytek mayi iffjú rend, hogy addigh keres nem feleséget annyira mint gazdagságot, hogy az eletenek legh dragabb reszet, Iffjuságát el veszti, osztann sem felesegeth sem Gazdagsagot nem talál, vagy ha ezt az utolsot el eri, a ket elseőt nem, mert az üdő vissza nem jóé, A Gazdag Asszony penigh gyakrabban nem Felesegh hanem Asszony szokott lenni, Bizony nem köztötte Isten a gazdagulast az hazassag melle, hogy hogy gazdagulnak meg sok szegeny hazasok, hogy hogy szegenyednek meg sok gazdag hazasok, lattjuk minden nap.”²⁵ És megoldásul — e bölcs tapasztalatok mellé — saját házasságát ajánlja követendőnek. Miként a Teleki Sándort feddő levél célja is az, hogy önmagát állítsa példaként eléje: „Szomorúann ertettem kgd loval valo eseket. Hey Uram Uram Erdelyi Fő rendü Iffjusag! Hogy soha sem talalkozek köztetek tsak egygis követője Bethlen Miklósnak a Jozansagba. A lovatok patkojaval egyy aranyu, vagy annalis oltsobb az Eletetek s a Betsülletetek, el iszzatok, erovel magatokat meg ölitek. Özvegyet Arvat szaporítottok.”²⁶

Kurátori, iskolafejlesztési teendőiről többször is szót ejt önéletírásában Bethlen Miklós. Több mint harminc esztendeig volt a református egyház világi gondnoka, működéséről a *Sudores et cruces*ben is számot ad. Levelei alapján most nyilvánvalóvá válik iskolaszervező programja és munkássága központi gondolata. Az tudniillik, hogy a szerinte legjobb szakembereket, az *Apáczai—Keresztúri-kör* munkatársait vagy tanítványait próbálja megnyerni a legfontosabb pozíciók betöltésére. Volt ephorusát, Csernátoni Pált — Apáczai tanítvány, a kolozsvári iskolában „Apáczai alatt logicae et rhetoricae lector et classium inspector”²⁷ — pártfogásába véve neki is része van abban, hogy Enyedre hívják számtan és filozófia-tanárnak. Hívna haza a kiváló latinistát, Jászberényi Pált is Londonból. Hogy „feltámassza” Keresztúri Pált és Apáczai Jánost!”²⁸ Jászberényi is szorosan kötődött a két kiváló pedagógushoz. „Gyulafehérváron a jeles pedagógusnak, Keresztúri Bíró Pálnak keze alatt

²⁴ *Magyar Logikácska...* 118.

²⁵ Kamarás, 1692, jan. 2.

²⁶ Bécs, 1715. júl. 27. OL P 658. Teleki cs. lt. Új rendezés 2. cs. 423.

²⁷ a logika és rethorika előadója és az osztályok felügyelője; *Ö.* I. 176.

²⁸ *Ö.* I. 192.

kezdett tanulni, majd 1650. júl. 26-án Sárospatakon lett togátus diák, abban az időben, amikor ott Comenius működni kezdett s Tolnai Dali János is rektorkodott. Utóbbi helyen azonban nem időzhetett túl sokáig, mert tanult vagy tanított Kolozsváron, Szászvároson, Debrecenben és Nagybányán is; 1653-ban pedig visszakérült Gyulafehérvárra, hol Keresztúri Bíró Pál udvari lelkész felügyelete mellett az udvari scholában I. Rákóczi Ferencnek és Bethlen Miklósnak praeceptora volt 1655 decemberéig, Keresztúri haláláig. E minőségében feltétlenül ismerhette Apáczai Csere Jánost és Basire Izsákot, kik közül előbbi az ő praeceptorságának szinte egész ideje alatt, 1653 novemberétől 1655 októberéig, utóbbi pedig 1655 márciusától tanára volt az ottani kollégiumnak” — írja Kathona Géza.²⁹

Az *Önéletírásban* említi Bethlen, hogy apjával együtt munkálódott Jászberényi hazatérésén, másutt is ír róla, hogy Jászberényivel levelezésben állott. E momentumot igazolja Bethlen apjának írt 1666. júl. 8-i levele is, „... addig az Tsernatonai Pall Vram hivatassat halasztom, de Jaszberenyi Vramnak írok de ennekem ugy teczik, ha azok mind ketten most ithon volnanakis en a szegeny üdvezült Vasarhelyi Vram (kinek halalan bizony szívesen szanakozom) helybebe a Tsengeri Istvan eles elmejet nyelvet szeretnem, mert Tsernatonai Pall Physica s mathematicara készült inkab Theologiara Jaszberenyi Pal felöl valo judiciumomat is tudgya kglđ, ki mindazonaltal az Theologiaban is szepen fundatus de az latinitasban et in minoribus sokkal több hasznot tehetne...”³⁰ Igyekezete 1668-ban realizálódott, Csernátóni és Csengeri ekkor lett enyedi tanár, amiből az is kiténik, hogy velük Bethlen a cartesiánus-coccejánus vonalat kívánta erősíteni. Ezt a választását nem igazolta az idő, önéletírásában is elismeri Csengeri szakmai érdemeit, emberi gyengesége felett azonban ítéletet mond: „Csengeri István, nagy tudós theologus és híres prédikátort theologiae professornak, kurátornak, és részszerént perceptor s erogatornak tevék malo et exemplo et eventu, kárt is valla a kollégium miatta.”³¹

Imponáló az a határozottság, a jogkör védelme, amellyel — ha kell, az udvarral is szembeállva — a kurátorok és az iskolák auctoritását őrzi. Csernátóni halálakor azt írja levelében, hogy az új professzor kinevezése körül „legyenek vigiázásba, valamint az Udvar a Curatorok híre nélkül ne elegyítse abba magát, Ecclesiank és Scholainkra nezve nem lévén az olljan ighen io példa”.³²

De Bethlen nem csak az enyedi kollégium ügyeit érezte sajátjának, éppúgy szívén viselte az udvarhelyi (v. ö. 1672. jan. 5-i levele) vagy a kolozsvári iskola érdekeit. Otthonában, Bethlenszentmiklóson pedig az Apáczai-tanítvány Uzoni Balázsszal megvitathatták a gyakorlati pedagógia Apáczai-féle módszereit és hagyományait. A mesterhez hű tanítványok az ő elképzeléseit valósították meg, nem egészen egy évtizeddel halála után: alsóbb iskolát alapítottak, ahol Uzoni — természetesen magyarul — „mind férfi, mind leány gyermekeket tanított”.³³

²⁹ Kathona Géza: *Zrinyi Miklós halálára Londonban 1665-ben megjelent gyászversek*. ItK 1975. 222.

³⁰ Dévény, 1666. júl. 8. OL P 659. Teleki cs. lt. Miss. 43. cs. 852/100. Jászberényivel folytatott levelezéséről Bethlen másutt is megemlékezik. „És ezt én különösen a célból tettem — hogy ti. titkos jegyekkel írt, J. J. —, hogy édes testvéremnek, ki ekkor Franciaországban időzött és egy Angolhonban levő hű barátomnak, Jászberényi Pálnak, a szükséges költségeket és a hazai ügyek állásáról kívánt tudósítást kézhez juttassam, és viszont az Európában országgyűlésileg folyt dolgok hírül vévése által saját tudvágyamnak eleget tehessek.” Rácz Károly: *Epistolae Nicolai Bethlen*. Sárospataki Füzetek 1868. 919.

³¹ a bevételek és kiadások eszközlőjének tevék rossz például és kimenetellel; Ö. I. 262. Csengeriről lásd még: Herepei János: *Adattár...* III. 3—12. (Budapest — Szeged. 1971. Szerk. Keserü Bálint.)

³² Bethlenszentmiklós, 1679. febr. 29. OL P 1238 Teleki Mihály gyűjtemény, 1679.

³³ Ö. I. 235.

**APÁCZAI — SEIN EINFLUSS AUF DIE PÄDAGOGISCHEN UND SCHULPOLITISCHEN
BESTREBUNGEN VON BETHLEN MIKLÓS**

Im Aufsatz werden, mit Hilfe reicher Zitate aus der Selbstbiographie (önéletírás) und aus den zur Zeit seiner Gefangenschaft geschriebenen Briefen, die dokumentierbaren Einflüsse auf die pädagogischen und schulpolitischen Bestrebungen von Bethlen Miklós rekonstruiert und analysiert. In der grossen Selbstbiographie werden die denkwürdigen Professoren aufgezählt: Keresztúri Pál, Basirius Izsák und Apáczai Csere János, und die Tätigkeit dieser seiner Professoren, den direkten Comenius-Einfluss zugleich zurückweisend, wird mit den Texten von Bethlen dokumentiert.